

Jahkediđáhus 2018

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji

Ovdasátni

Gaska gaskal sávaldagaid ja resurssaid lea hástalus go almmolaš čálgobuorit galget juhkkovuvvot iešguđetlágan bálvalussurggiid gaskkas ja siskkáldasat dearvasvuodabálvalusas. Váttis mearrádušat fertejit dahkkot rabasvuodas, ii lohkkaduvvon uvssaid duohken. Vuoruheamit fertejit čuovvut prinsihpaid ja prosedyraid maidda lea ovttaoaivilvuhta. Mihttun ferte leat ahte leat vuorddehahtti eavttut mat hábmejit rámma individuála árvoštallamii. Dát árvoštallan galgá dáhpáhuvvat ovttrasráđiid pasieanttain ja geavaheddjiin guhte lea ožžon dieđuid ja lea fátmastuvvon áššái. Dát lea gáibideaddji. Ferte láchit vai geavaheddjiin lea váikkuhanvejolašvuhta, ferte várrejuvvot áigi ja gelbbolašvuhta ferte nannejuvvot. Ja das šaddá stuorra vuoiu. Boađusin das lea ahte pasieanttas ja geavaheaddjis lea buoret áddejupmi loahpalaš mearrádušas.

Dearvasvuodabargit fertejit oažžut doarjaga iežaset váttis mearrádušaide. Jodiheaddjit fertejit leat mielde dagahit rivttes vuoruhemiid ja doarjut iežaset bargiid sin árvoštallamiin. Politihkkárat fertejit doalahit iežaset prinsihpaid ja mearrádušaid maiddá dalle go mediafápmu uhkida njuorasmahtti mitalusaiguin.

Áittardeaddjin pasieanttaide ja geavaheddjiide deaivvadat mii olbmuiguin geat eai álo leat beassan ovddemužžii dearvasvuoda- ja fuolahusgilvvus. Min bargu ii leat sihkkarastit vuitiid, muhto leat mielde dagahit ahte lea vuoiggalašvuhta. Dalle lea proseassa mii buvttiha mearrádušaid man ohcalat. Go dan man in máhte čilget, dan it sáhte bealuštit.

Mii veahkehat pasieanttaid ja geavaheddjiid buot agiin juohke beaivvi, oažžut dákkár čilgehusaid. 2018:s evttohuvvui pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji rievdadit vuorasolbmo-, pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjiortnegin. Mii ja mánga geavaheddjiidorganisašuvnna ja bálvalusbáikki vuosttildeimmet dan garrasit. Manne? Go dalle leat mánggas geat jáhkket mii beare leat áittardeaddjin vuorasolbmuide. Boađusin dán evttohusas lei ahte ásahuvvui sierra stáhtalaš vuorasolbmuidáittardeaddji, seamma dásis go mánáidáittardeaddji. Mii leat ain buohkaid pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji.

2019:s leat ožžon hástalus ásahtit našuvnnalaš pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji mii galgá bargat lágga báikkálaš kantuvrraiguin mat jo gávdnojit. Dan mii doarjut. Mii háliidat leat mielde dagahit ahte ortnet ovdána viidásat ja atnit dán vejolašvuhtan nannet min fágalaš ja sorjjasmahttun áittardeaddjidoaimma ja oažžut čielgasat našuvnnalaš jiena.

Dán raporttas juohkit muhttin vásáhusaid min doaimmas.

Anne-Lise Kristensen

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji bargolávdegotti jodiheaddji ja Oslo ja Akershus áittardeaddji.

Sisdoallu

Ovdasátni.....	1
Áittardeaddjit ávžžuhit	3
Oahpisteapmi áittardeaddjiid doaimmaide	4
Ovttaskas áššit.....	5
Kvalitehta buorideamit bálvalusain.....	5
Searválaš doaimmat	5
Manne váldui oktavuohta áittardeaddjiiguin.....	6
Válljejuvvon fáttát	7
Dárbbášat go mii unnit ja eanet geatnegahtti pasieantavuoigatvuodaid?	7
Gielddat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa fástadoavtterortnega hárrái	8
Eallit olles eallima – maiddá sidjiide geat dárbbášit veahki	9
Iešstivreneveahki — ortnet mii lea boasttu guvlui jođus?	10
“Den gyline regel” ferte doahttaluvvot.....	11
Bátnedearvvašvuoha lea maid dearvvašvuoha	12
Ođđa diibmu gihitii.....	13
Áittardeaddjit ohcalit dábálaš olmmošvieru.	13
Diehtujuohkin pasieanttaide ja geavaheddjiide.....	13
Geavaheddjiidváikkuheapmi	14
Oapmahaččat.....	14
Dulka.....	14
Guhkes áššemeannudanáigi áitá riektesihkkarvuoda ja pasieantasihkkarvuoda.	15
Norgga pasieantavahátbuhtadus	15
Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji 2018 jahkedieđáhusa čeahkkáigeassu	17

Áittardeaddjit ávžžuhit

- ♥ Áittardeaddjit oaivvildit ahte dearvvasvuodaeiseválddit fertejit eanet gáibidit buohcciviesuin ollašuhttit mihttu ahte psyhkalaš dearvvašvuohta ja gárrendilledikšu galgá eanet ovdánit go somatihkka.
- ♥ Gielddat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa sihkkarastin dihte ahte fástadoaktárat čuvvot fástadoavtterláhkaásahusa ja eará gáibádusaid maid dearvvasvuodaeiseválddit gáibidit.
- ♥ Pasieanttat fertejit oažžut kopijja čujuhusas ja fálluojuvvot oažžut kopijja iskkusvástádusain.
- ♥ Pasieanttat geat guđđet konsultašuvnna spesialistadearvvašvuodábálvalusas ja leat geavagis, fertejit oažžut diehtit goas sis nuppes fas lea konsultašuvdna - sii háliidit ođđa diimmu oažžut gihtii.
- ♥ Ii galggašii gáibiduvvot iežasmáksu nuorain gaskal 16 ja 18 jagi go fitnet fástadoaktára luhtte.
- ♥ BPA-ortnega ulbmil ferte ollašuhttot beroškeahtá ássanbáikkis. Evttohus sihkkut ahkemeari mii lea 67 jagi bisuhan dihte BPA, dorjojuvvo.
- ♥ Pasieanttat geat leat fágaidrasttideaddji spesialiserejuvvon gárrendilledivššus berrejit oažžut vuoigatvuoda čađahit bátnedivššu mii lea álggahuvvon beroškeahtá orrutgo ain ásahusas vai eai.
- ♥ Bearráigeahččaneiseválddiide fertejit sihkkarastot resurssat addit dohkálaš čuovvoleami go pasieanta- ja geavahedjiiidvuoigatvuodát rihkkojuvvojit.
- ♥ Lea stuorra dárbu loktet dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid bargiid gelbbolašvuoda pasieanta- ja geavahedjiiidvuoigatvuodain.
- ♥ Berrejit dahkkot doaibmabijut lokten dihte gelbbolašvuoda dulkageavaheamis. Dearvvašvuodábálvalusa ovddasvástádus diŋgot dulkka go dasa lea dárbu ferte doahttaluvvot.

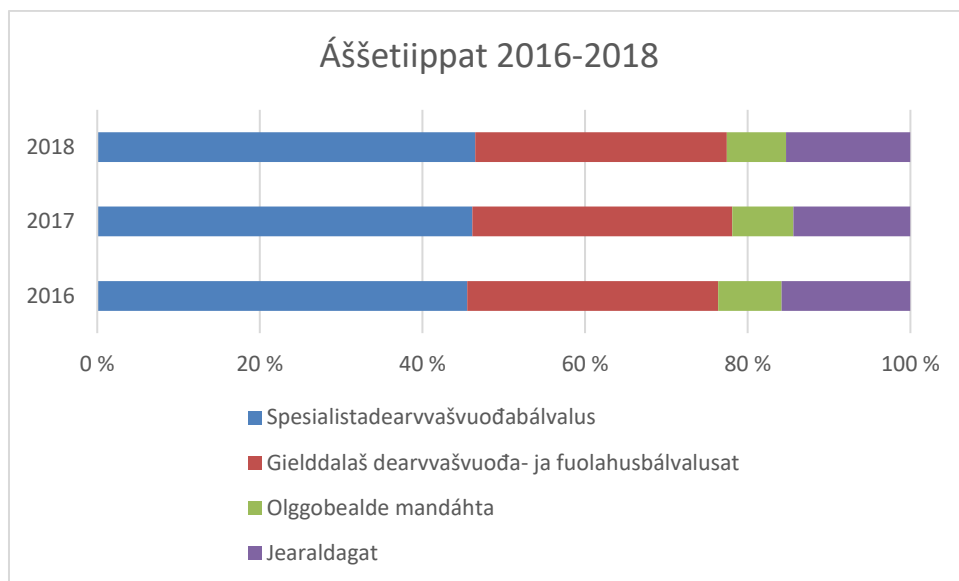
Oahpisteapmi áittardeddiid doaimmaide

Mii leat miehtá riikka:

Min kánturbáikkít:		
Moss	Skien	Kristiansund
Oslo	Arendal	Tråante
Hamar	Kristiansand	Stientje
Gjøvik	Stavanger	Bådåddjo
Drammen	Bergen	Romsa
Tønsberg	Førde	Hámmárfeasta

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji galgá gozihit pasieantta ja geavaheaddji dárbbuid, beroštumiid ja riektesihkkarvuođa stáhtalaš spesialistadearvvašvuođabálvalusa ja gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid ektui, ja buoridan dihte dáid bálvalusaid kvalitehta. (Pasieanta- ja geavaheddjiidláhkka § 8-1)

2018:s oaččuimet mii 14830 ođđa oktavuodáváldima, 17525 áššečuolmmain. Ain lea nu ahte oážžut eanemus oktavuodáváldimiid spesialistadearvvašvuođabálvalusas.

Go buohtastahtá dainna man ollu pasieanttat ohcet dahje ožžot divššu, daid geavaheddjiid lassin geat ožžot bálvalusaid olgoriikkas, leat relatiivalaččat unnán olbmot geat váldet minguin oktavuoda. Goitge oaivildat mii ahte min vásáhusat čujuhit daid surggiide maid berre ja maid sáhtta buoridit. Mii oaivildat ahte ollu eambbosat berrejit čuvgehit iežaset negatiivvalaš vásáhusaid, go mii oaidnit ahte das lea ávki. Váidagat ja jearaldagat sáhttet buoridit áššiid. Muhto mii oaidnit menddo dávjá ahte dat seamma áššečuolmmat geardduhuvvojit. Bálvalusbáikkít eai leat doarvái čeahpit oahppat iežaset boasttuvuođain. Sis geain lea dárbu dikšui ja veahkkái olles eallinagi lea alit lassá váldit oktavuoda ja čuovolahttit ášši. Seamma guoská smávva gielddaide gos son guhte oážžu ja son guhte addá bálvalusa dovda nubbi nuppi. Mii gohčodat dán váiddaballun.

Ovttaskas áššit

Áittardeddjiid doaimma dovdomearka lea doalahit lávga ja njuolga oktavuoda pasieanttaiguin, geavaheddjiiguin, oapmahaččaiguin ja bálvalusbáikkiiguin. Juohkehaš sáhtá váldit oktavuoda áittardeddjiin. Lea vejolaš leat namaheapmin go váldá oktavuoda, ja lea nuvtá bálvalus.

Áittardeaddjit galget leat fálaldat man lea álki olahit, ja lea sidjiide geain leat jearaldagat, ruovttoluottadieđut dahje váidagat mat gusket almmolaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaide.

Áittardeaddjit vuoruhit deaivvadit čoahkkinnastit. Mii guldat, jerrat jearaldagaid, addit dieđuid, veahkehat sirret áššiid, rávvet ja bagadallat. Mii geahččalat veahkehit dan láhkai ahte pasieanttat ja geavaheaddjit ieža sáhttet doalvut ášši viidásat konstruktiivvalaš vuogi mielde. Go lea vuoddu čuovvolahttit ášši, de mii rávvet mo ášši galgá viidásat jođihit. Jus pasieanta/geavaheaddji ja bálvalusbáiki sáhttiba njunnálagaid ášši čielggadit, sáhttit mii fállat searvat gulahallančoahkkimii. Dát leat buorit arenat guovttebealat čielggadusaide, čilgehusaide, diehtujuohkimii ja šállošepmái. Čoahkkimat sáhttet maid dagahit ahte áššit čovdojit almmá ášši gieđahallot viidásat bálvalusbáikkis dahje fylkkamánis. Gulahallančoahkkimat sáhttet addit oassebealálaččaide eanet áddejumi ja oahpu go čálalaš áššečilgehus ja sáhttát dagahit ahte šaddá fas luohhtevašvuolta nuppi oassebeallái.

Áittardeddjiid leahkin báikkálaččat addá dárbbalaš lagašvuoda ja oahpisteami pasieanttaide, geavaheddjiide ja bálvalusbáikkiide, ja lea mearrideaddji dasa ahte áittardeaddjit sáhttet bargat dán vuogi mielde. Mii mátkkoštat doppe gos olbmot orrot ja gos bálvalusat addojit. Go eanet ahte eanet bálvalusat sirdojuvvojit spesialistadearvvašvuodabálvalusas gielddaide, šaddá dát vel ain deháleabbo.

Kvalitehta buorideamit bálvalusain

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit galget leat mielde dagahit ahte šaddá buoret kvalitehta bálvalusain ja sis lea jeavddalaš oktavuota bálvalusbáikkiin. Mii juogadat vásáhusaid ovttaskas áššiin ja veahkehat addit «geahčastaga olggobealde».

Áittardeddjiin leat čoahkkimat dearvvašvuodafitnodagaid stivrraiguin, geavaheddjiidráđiiguin, nuoraidráđiiguin ja kvalitehta- ja pasieantadorvvolášlávdegottiiguin. Mis leat čoahkkimat gielddalaš jođiheddjiiguin, hálldahuslaš ja politihkalaš. Mis leat jeavddalaš čoahkkimat fylkkamánniiguin, Stáhta dearvvašvuodabearráigeahču, Norgga pasieantavahátbuhtadusain (NPE) ja earáiguin geat váikkuhit ávkkálaš ja dehálaš máhttojuohkimiin.

Áittardeddjiid vásáhusat geavahuvvojit jahkásaččat Stuorradiggedieđáhusas Kvalitehta ja pasieantadorvvolášvuoda birra dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas. Mii buktit maiddá gulaskuddancealkámušaid mat gullet min bargamušsuorgái. Stuorradiggepolitihkkárat ožžot dieđuid áittardeddjiid vásáhusaid birra, sihke dan bokte ahte áittardeaddjit buktet cealkámušaid gulaskuddamiidda mat Stuorradikkis leat ja dan bokte ahte váldet njuolga oktavuoda.

Searvválaš doaimmat

Áittardeaddjit barget aktiivvalaččat lasihit máhttu pasieanta- ja geavahanvuoigatvuodaid ja áittardeaddjiortnega birra, ja juogadat pasieanttaid ja geavaheddjiid vásáhusaid deaivvademiiguin bálvalusain. Mii doallat logaldallamiid spesialistadearvvašvuodabálvalusa ja gielddalaš bálvalusaid bargiide, politihkalaš ja hálldahuslaš ráđiide ja lávdegottiide, pasieanta- ja geavaheddjiidorganisašuvnnaide, studeanttaide, ohppiide, sisafárreaddjiide oahpásnuvankurssain, oahpásnuvankurssa bargiide, penšunistaidservviide ja beroštusorganisašuvnnaide jna. Searvválaš doaimmas oazžut mii ollu máhttu mo bálvalusat vásihuvvojit, ja mii oazžut oktavuoda pasieanttaiguin

ja geavaheddjiiguin geat muđui eai livčče váldit minguin oktavuođa. Áittardeaddjit geavahuvvojit logaldallin našuvnnalaš ja regiovnnalaš kurssain ja konferánsain.

2018:s lágideimmet mii iditbiepmočoahkkima man fáddán lei "Mánáid ja nuoraid psyhkalaš dearvvašvuolta" Arendalsuka:s. Mis lei maid sierra diehtujuohkinbeavdi ja searvvaimet mángga eará lágideapmái.

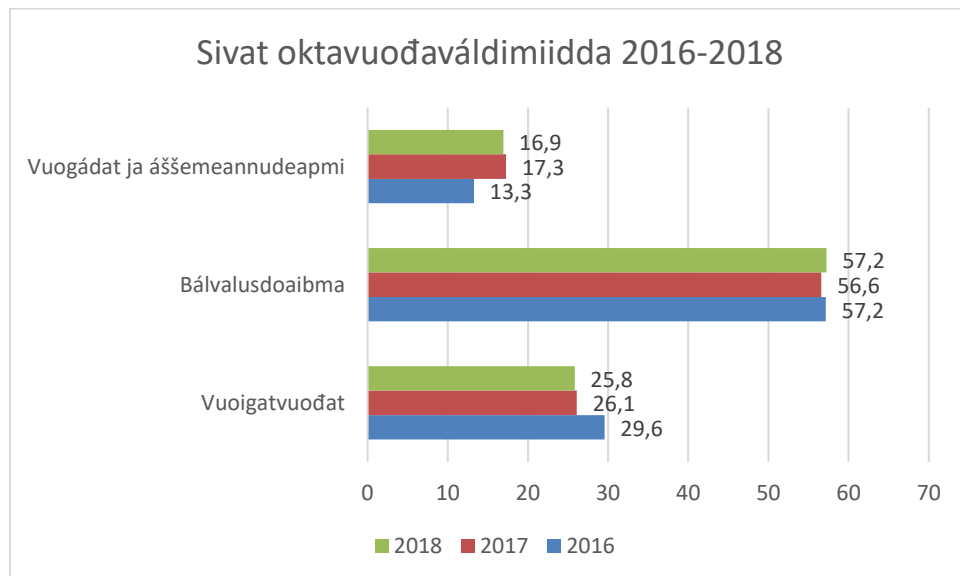
Norgga almmolaš dearvvašvuođaportálas helsenorge.no:s sáhtta lohkat áittardeaddjiortnega birra ja doppe leat oktavuođadieđut buot pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjikantuvrraide riikkas. Mis lea profiila Facebook:s gos geavaheaddjit sáhttet oažžut áddejumi ortnegis ja mas áittardeaddjit beroštit. 2018 giđa almmuheimmet kampánja Facebook:s ja TV2:s mas ledje njeallje smávva diehtujuohkinfilmma.

Manne válđui oktavuolta áittardeaddjiiguin

Badjel bealli daid áššiin maiguin válđui oktavuolta ledje dan birra ahte lei duhtatmeahttunvuolta mo bálvalus lei dahkkon. Leat ovdamearkkat das ahte lea leamaš unnán fuolla divššus, jearaldagat boasttdivššus, čujuhusat mat leamaš váilevaččat dahje maŋnonan, váilevaš diehtujuohkin, gulahallan ja giellaváttisvuođat.

26 proseantta oktavuođaváldimiin ledje vuoigatvuođaid birra. Dávjjimus váruhuvvui ahte pasieanta- ja geavaheddjiidvuoigatvuođat leat rihkkojuvvon, ovdamearkka dihte jus ohcan oažžut muhttin bálvalusa lei hilgojuvvon, áigemeiriid rihkkun, journála oaidnin dahje boasttuvuolta journálas, dahje váilevaš váikkuheapmi ja diehtujuohkin.

17 proseantta oktavuođaváldimiin ledje organisereme ja rutiinnaid birra, moivi ja ájahaddan, ovdamearkka dihte ahte olbmot eai lean olámuttos, etáhtaid ovttasdoaimma birra, guhkes áššemeannudanáigi dahje váilevaš áššemeannudeapmi.

Válljejuvvon fáttát

Dárbbasat go mii unnit ja eanet geatnegahtti pasieantavuoigatvuođaid?

Duohtan dahkat pasieantta dearvvasvuođabálvalusa leat ásahuvvon iešguđetlágan ortnegat mat galget sihkkarastit buriid dikšungeavadiid. Sajáiduvvan ortnegat gulahallandoaktáriin, geavatkoordináhtoriiguin, koordináhtoriiguin ja individuálalaš plánaiguin ja geas lea ovddasvástádus guđe ortnegii, jorbodahttet sihke pasieanttaid ja dearvvasvuođabargiid. Mii gažadat danne ahte ii go leat áigi ásahit unnit, muhto beaktilat ja geatnegahtti ortnegiid?

Pasieanttat mitalit dearvvasvuođabálvalusa birra mii stivrejuvvo ortnegiid ja rutiinnaid vuođul mat eai álo leat buoremussan pasientii, ovdamearkka dihte ahte jus galgá oažžut čujuhusa ovtta eará ossodahkii go dan ossodagas gos jo oažžu divššu, de gáibiduvvo čujuhus fástadoaktáris. Viidásat mitalit botkejuvvon vuordámušaid ja plánejuvvon čuovvoleami birra gaskal universitehtabuohcceviesu, ja báikkálaš buohcciviesu - ja loahpas vel maiddá sin geaid gielddat galget čuovvolit. Epikriisat ja dálkkaslisttut mat eai čuovo pasieantta, eai ge gaskkustuvvo boahtte dássái. Ovttasdoaimman ja čielga ovddasvástádusbealit leat dehálaččat pasieanttaide. Mii gullat menddo dávjá ahte iskosat eai leat dinggojuvvon dahje ahte ovdaiskosat eai leat dahkkon, journálat eai leat lohkkon jna, ja ahte dan dihte ferte mañjedit divššu.

Mii deaivvadat pasieanttaiguin geain ii leat individuálalaš plána, IP, ja geat maid eai dieđe ahte sis lea vuoigatvuohta oažžut IP. Mii gullat ahte lea váilevaš čuovvoleapmi ja geavaheapmi sajáiduvvon IP:in erenoamážit dearvvasvuođa- ja fuolahusbálvalusain gielddain. Dá lea álelassii váttisvuohtan daid stuorebuš ja moalkás áššiin mat dávjá leat bistán badjel jagi, ja mas leat váiban oapmahaččat. Pasieanttain ja geavaheddjiin geain leat mánggabealat ja viiddis veahkedárbbut lea dávjá dárbu alit gelbbolašvuhtii ja eanet resurssaide go gielddat fáallet. Leat mánga headástuvvan oapmahaččat geat váldet oktavuoda go sin bárdni/nieida ii oačču dan veahki man dárbbasa. Sii mitalit ahte rahčat almmolašvuođa vuostá lea losimus. Dasa lassin vásihit sii ahte veahkeheaddjit eai nagot leat dan dilis guhkkit ággi, ja boadusin das leat ahte álelassii šaddet fáhkka-sisačálihuvvot. Sii mitalit ahte lea váilevaš joatkevašvuohta ja einnostahttivuohta geavaheddjiide geain lea stuorra dárbu veahkkái. Luomut ja buozalmasjávkat dagahit ahte gártet vahkut ja mánut goas lea unnán veahki oažžumis go ádjána gávdnat sadjásaččaid ja ođđa bargiid.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit oaivvildit ahte bálvalusaddit fertejit sáhttit buoret heivehit ja leat eanet buorredáhtolaččat ja ovttasbargat pasieanttaiguin ja pasieanttaid ektui ja geavaheddjiiguin ja geavaheddjiid áktui beroškeahhtá guđe dásis

Pasieantavásáhus: Pasieanta geas leat mánga buozalmasvuođa váldá oktavuoda pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjiin. Son oažžu čuovvoleami iešguđetge ossodagain iežas báikkálaš buohcciviesus, seammás go oažžu čielggadeami ja divššu duođalaš dili dihte ovtta universitehtabuohcceviesus. Son vásiha ahte sus buori muddui ferte alddis leat oppalašgeahčastat divššus ja čielggadeamis, ja ahte ferte leat čállin alcces. Dasa lassin fuolastuvvá go orro leamen ahte doaktárat ja dearvvasvuođabargit daid iešguđetge ossodagain dušše oidnet ja leat ođastan iežaset dieđuid dan buozalmasvuođa birra mas sis lea erenoamáš gelbbolašvuohta. Pasieanta váillahii doaktára gii oaidná oppalaš gova ja geainna sáhttá gulahallat iežas dearvvasvuođa birra oppalaččat. Go áittardeaddji jearrá lea go sutnje fállon gulahallandoavttir, de ii leat pasieantii fállujuvvon ii ge leat son gullan ortnega birra ge.

Gielddat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa fástadoavtterortnega hárrái

Gielddat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa sihkkarastin dihte ahte fástadoaktárat čuvvot fástadoavtterláhkaásahusa ja eará gáibádusaid maid dearvvasvuodaeiseválddit gáibidit.

Pasieanttat fertejit oažžut kopijja čujuhusas ja fálojuvvot oažžut kopijja iskkusvástádusain. Dát dagaha buoret kvalitehta, ahte pasieantasihkkarvuolta nannejuvvo ja ahte pasieanttat leat oadjebasat.

Nuorat gaskal 16 ja 18 jagi eai berre dárbbasit máksit iežasoasi fástadoaktárii, sihkkarastin dihte ahte sis lea duohta vejolašvuolta mannat fástadoaktára lusa maiddá dalle go eai hálit muitalit váhnemiidda ja bivdit ruđa dasa.

Ođasrávnnejis oidnojit fástadoaktárat mat hállet dohkketmeahttun bargobeivviid birra. Lea duohtavuolta man pasieanttat jagiid čađa leat gaskkustan, earret eará pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjiid bokte. Lea áigi ahte ortnet dál árvoštallo, ja dan deattuhedje áittardeaddjit jo 2014:s.

Pasieanttat muitalit maŋjonan diagnosabidjama birra, ahte iskosiid vástádusat eai čuovvuluvo, unnán áigi konsultašuvnnain, heajos čujuhusat ja bálvalus mii lea unnán olámuttos. Ii ge leat nu ahte buohkat geat dárbbasit dulkka ožžot dan.

Fástadoaktáriin leat birrasii 15 miljovna pasieantaoktavuođa jahkásaččat. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit ožžot jahkásaččat birrasii 2000 oktavuođaváldima mat leat fástadoaktáriid birra. Go buohtastahtá man ollu konsultašuvnnat leat de eai leat ollu oktavuođaváldimat, muhto nu mo eará surggiin de vásihat mii ahte oktavuođaváldimiid sisdoallu almmustahtá hástalusaid maid maiddá fástadoaktárat ieža ja sin ovttasbargoguoimmit gielddain ja spesialistadearvvašvuodabálvalusas dovdet.

Ovttasdoaimman gaskal spesialistadearvvašvuodabálvalusa ja fástadoaktáriid lei maiddá fáddán Riikkarevišuvnna Dokumeanttas 3:4 (2017-2018) Riikkarevišuvnna iskkadeapmi eiseválddiid doaimmas sihkkarastit buori *čujuhanpraksisa* fástadoaktáriin spesialistadearvvašvuodabálvalussii. Das čoaikkáigesso ahte *«Fástadoaktárat ja buohcciviessodoaktárat eai ovttasbargga doarvái bures čujuhemiiguin, ja dain váilot dájvá dárbbaslaš dieđut. Guorahallamat čájehit ahte fástadoaktáriin ja buohcciviessodoaktáriin mángii lea goabbatlágan áddejupmi das mii lea dárbbaslaš diehtu muhttin čujuheamis. Bealli buohcciviessodoaktáriin lándegottis vásihit dájvá ahte ii boađe doarvái bures ovdan čujuhusas manne pasieanttas lea dárbu oažžut spesialistadivššu, ja ovcci logi buohcciviessodoaktáriin vásihit ahte lea stuorra kvaliteahittaerohus čujuhusain.»*

Gielddat fertejit váldit eanet stivrejumi daid fástadoaktáriiguin geaiguin leat dahkan šiehtadusaid. Dát guoská áššiide dego fástadoavtterláhkaásahusa doahhtalit, universála hábmen, váiddaáššiid čuovvolit ja čuovvolit fástadoaktáriid geat eai čuovvol dearvvašvuodadirektoráhtta čielggademiid mat leat čadnon dasa makkár olggosgoluid fástadoaktárat sáhttet bidjat ovttaskas pasientii.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit lea maŋimuš guokte jagi ohcalan iežasmávssonjuolggadusaid nuoraide gaskal 16 ja 18 jagi sihkkarastin dihte ahte dearvvašvuodarievtálaš válddálašvuodaaški duohtavuodas šaddá 16 jagi. Mii geardduhat dán hástalusas. Nuorat gaskal 16 ja 18 jagi eai berre máksit iežasmávssu go fitnet doaktára luhtte.

Eallit olles eallima – maiddá sidjiide geat dárbbášit veahki

Beaivválaččat váldet vuorrasat ja sin oapmahaččat oktavuoda Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeddiiguin. Sii muitalit earret eará ahte leat guhkes vuordináiggit oažžut buhccidruovttusaji, ruovttubálvalusas leat menddo unnán diimmut ja unnán bargit geain lea gelbbolašvuohta, menddo ollu olbmot geaiguin ferte leat oktavuoha, ahte leat demeansabuohccit geat fertejit okto birget stuorra oasi jándoris. Mii leat, ja galgat ain leat, Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji buot ahkejoavkkuide, maiddá "boarrásat" pasieanttaide ja geavaheddjiide, ja atnit dan dárbbášlažžan maiddá maŋŋá go ráđđehus lea mearridan ásahit našuvnnalaš vuorasiidáittardeaddji.

Olbmot galget beassat orrut ruovttus nu guhká go lea vejolaš, maiddá maŋŋá go dearvvašvuođa hedjoneami geažil dárbbášit veahki. Gielddat galget addit veahki mii lea dohkálaš nu ahte buot vuorasiin leat buorit árgabeaivvit. Mii goitge gullat demeansabuohcci vuorasiid birra geat orrot ruovttus ja geain oapmahaččat muitalit iežaset leat fuolastuvvon. Sii muitalit ahte sin vuorrasat jorbodit eanet ja dovdet dorvvuhisvuođa, sii eai nagot muitalit mo sin beaivi leamaš, sii eai leat ožžon dárbbášlaš divššu ja borramuša, ja ruovttubálvalusas bohtet álelassii ođđa olbmot. Sii leat fuolastuvvan, mii sáhtá geavvat go sin vuorrasat leat nu ollu okto.

Mii gullat ahte leat stuorra erohusat buhccidruovttuid gaskkas, mii guoská gelbbolašvuhtii, fasilitehtaide, fágalaš lahkoneapmái, fuolaheapmái, ja gudnevuollegašvuhtii ovttaskas olmui ja su dárbbuide árgabeaivvis. Mii gullat ahte buhccidruovttudoaktárat lonuhuvvot dájvja, ja ahte sii leat unnán buhccidruovttuin. Medisiinnafágalaš divššus lea unnán kontinuitehta, ja diibmlohku das man ollu doaktárat leat buhccidruovttuin lea unni. Ollu oapmahaččat sidašit leat iežaset vuorasiiguin go sis lea konsultašuvdna buhccidruovttudoaktáriin, dat váillahuvvo. Mis leat máŋga ovdamearkka das ahte diagnosabidjan lea maŋŋonan maŋŋá gahččama dahje jus lea dákti doddjon, go ádjána menddo guhkká ovdal doavttir iská ássi ja čujuha su spesialistadearvvašvuođabálvalussii.

Áittardeaddjit oaivvildit lea dárbu ahte dikšo- ja fuolahusbargiin lea alit gelbbolašvuohta. Pasieanttat geat leat buhccidruovttuin leat stuorát buozalmasvuođat go ovdal ja sis lea dárbu moalkás dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaide. Leat maiddá stuorra hástalusat giela dáfus, go sihke bargit ja ássit leat eanet máŋggakultuvrralaččat go ovdal. Dá lea erenoamážit hástalus pasieanttaid ektui geain lea demeansa, áiggi mielde lea eatnigiella áidna giella man áddejit.

Áittardeaddjit gullet dájvja ahte leat menddo unnán resurssat veajuiduhttimii sihke spesialistadearvvašvuođabálvalusas ja gielddain. Dasa lassin lea váttis pasieanttaide áddet manne soapmásat ožžot oalle viiddis veajuiduhttima spesialiserjuvnon veajuiduhttinásahusain maŋŋá buozalmasvuođa ja vahágiid, ja earát ges čujuhuvvojit gielddalaš fálaldahkii. Gielddaid gaskkas leat stuorra erohusat veajuiduhttinbálvalusas, ja menddo dájvja váikkuha guhkes vuordináigi fálaldahkii, oažžut fysioterapevttá ja ergoterapevttá, ja veajuiduhttinprográmmaid mat orrot dego unnimus čoavddusin ovttaskas olmui. Pasieanttat váldet minguin oktavuoda go oaivvildit sii leat manahan iežaset potenciála go leamaš menddo guhkes vuordináigi veajuiduhttima oažžut.

Mii vásihat ahte lea váilevaš máhttu dearvvašvuođalágaid birra ja mo njuolggadusaid galgá geavahit, sihke go bálvalusat juhkkovuvvojit ja hábmejuvvojit, ovdamearkka dihte vuordinlisttuid ja bággogeavaheami dáfus buhccidruovttuin. (pasieanta- ja geavaheddjiidvuoigatvuođalága § 4A mielde). Áittardeaddjit ávžžuhit gealbu njuolggadusaid birra loktejuvvo.

Pasieantavásáhus: Vuorrasat nisu, guhte geavaha juvlastuollu ja geas leat mánga diagnosa, fárrii gieldda fuolahavissui gos lea ruovttudikšu. Son oačču deattahávi (decubitus) čoarbbeallái, dikšubargit eai reageren dasa. Deattahávvi ovdánii ja nisu sisačálihuvvui buohccivissui ja čuohpaduvvui mángii. Áiggi mielde fárrii fuollavissui gos lei birrajándor dikšu- ja fuolahus. Son váidalii bákčasiid juolgelađasis/čippis, ja áiggi mielde duođastuvvui sus lea juolgelađas doddjon. Mángii lei sus gállu faskojuvvon ja bohtanan, ja jáhkkmis lei sivvan dasa go lei bonkkihuvvon heaissas mainna olbmuid lokte. Ii okta ge dáhpáhus lean raporterejuvvon spiehkasteapmin iige čállojuvvon journálii. Fástadoavttir oaivvildii nisu dárbbasii fuolahusa alit dásis, ja ohccui sadji sutnje buhcciidruktui. Maiddá buohcciviessu ozai oanehisáiggesaji sutnje buhcciidruktui, muhto ohcan hilgojuvvoi. Hilgun guoddaluvvui, ja váldui vuhtii.

Leštivrenveahki -- ortnet mii lea boasttu guvlui jođus?

Ortnegis leštivrenvehkiin (BPA) leat eahpesávahahtti variašuvnnat gielddaid gaskkas, dan dáfus mii guoská mo bálvalus juhkkjuvvo, sihke man viidát ja mo BPA buohtastahtto eará bálvalusain. Áittardeaddjit dihtet ahte muhtin oktavuodain leat geavaheaddjit válljen fárret muhtin gildii gos lea buoret fáaladat. Ráđđehus lea cealkán ahte BPA-ortnet galgá guorahallot 2019:s. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit eaktudit ahte guorahallama ulbmil ferte leat ollašuhttit ortnega, addit olbmuide geain lea dárbu ollu veahkkái ovttárvosašvuoda ja friddjavuoda, ja ahte ássanbáiki ii galgga leat mearrideaddjin dasa ahte makkár fáaladaga ovttaskas olmmoš oažžu.

BPA ulbmil lea, addit olbmuide geain lea dárbu ollu veahkkái stuorát friddjavuoda stivret bálvalusaid ja árgabeivviid ieža, ja ahte sis sáhtta leat aktiivvalaš ja nu sorjjasmeahtun eallin go vejolaš. 2015 rájes lea BPA leamaš individuálalaš vuoigatvuohta, nannejuvvon lága bokte, olbmuide geain lea guhkilmas ja stuorra dárbu persovnnalas veahkkái.

2017:s 2018:i leat oktavuodaváldimat Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeddiin mat leat BPA birra lassánan 14 proseanttain. Áššit leat sihke dan birra ahte BPA lea hilgojuvvon ja ahte leat juhkkjuvvon unnit diimmut go maid geavaheaddji oaivvilda dárbbasit. Ovdamearkan de oaidnit mii mearrádusaid maid lea hui váttis áddet, ja mearrádusaid mat leat nu dárkilat ahte minuhttat ala lea rehkenaston man guhká ovttá doaimma galgá ádjánit dahkat, beroškeahhtá geavaheaddji veajuin beaivvis beaivái dahje vuorddekeahhtá dáhpáhusain. Stáhta Dearvvašvuodabearráigeahču Bearráigeahččodieđáhusas 2017 ovddas, boahat ovdan ahte fylkkamánniin ledje 207 ášši BPA birra árvvoštallamii dan jagi. 83 áššis váldui váidaleaddji ollásit dahje belohakkii vuhtii. Áittardeaddjit oaivvildit dát čájeha ahte gielddain lea ain ollu maid sáhttet dahkat vai nagodit váldit rivttes ja buriid mearrádusaid, ja ahte geavaheaddjit fertejit geavahit iežaset váidinvuoigatvuođa go eai leat duhtavaččat mearrádusain.

Lea ágga jearrat ahte addá go BPA vuoigatvuođanannen duohta vuoigatvuođaid geavaheaddjái nu guhká go gielddaide lea addon dat man sáhttit gohčodit viiddis rámmán árvvoštallat dárbbuid ja addit fáaladagaid. Nu mo mánga gieldda fáallet bálvalusa dál, lea ágga jearrat leago nu ahte gieldda ruhtadilli váldo eanet vuhtii go ovttaskas geavaheaddji vuoigatvuohta friddja ja dásseárvosaš eallimii.

Mii sávvat buresboahhtima guorahallat ortnega, man ráđđehus lea cealkán galgá geavvat 2019:s. Mii sávvat maiddá buresboahhtima evttohussii sihkkut bajit ahkemeari BPA:s, mii dál lea 67 jagi. Mihttu ahte galget leat eanet aktiiva ja buorit jagit maiddá dan boarráseamos oasis álbmogis berre maiddá fátmastit olbmuid geain leat guhkilmas ja stuorra dárbbut persovnnalaš veahkkái ja geain leat sajáiduvvan BPA-ortnegat go devdet 67 jagi.

Pasieantavásáhus: Nuorra dievdu dárbaša veahki buot doaimmaide birra jándora ja háliida viiddidit galle diimmu BPA oažžu, go su dearvvašvuođadilli lea hedjonan ja buot doaimmat ádjánit guhkit. Son oaivvilda ahte dat diibmomearri mii sus lea, ii ollašuite áigumuša ja ulbmila ortnega vuoigatvuođa nannemis, eallima mas lea oaivil ja árvu. Dievdu lea dearvvas kognitiivalaččat ja háliida leat oassin servodagas ja ahte sus galgá leat sosiála eallin. Su ohcan hilgojuvvo, ákkastallo ahte sus leat doarvái diimmut. Dievdu oažžu veahki áttardeaddjis ja váidala mearrádusa. Mánja mánu ohcan- ja váidalanproseassain de dahkko mearrádus ahte dievdu oažžu eanet BPA-diimmuid.

“Den gylne regel” ferte doahttaluvvot

Psyhkalaš dearvvašvuohta lea okta dain surggiin mainna eatnašat váldet oktavuoda áttardeaddjiiguin. "Den gylne regel" mii dadjá ahte psyhkalaš dearvvašvuođa ja gárrendilledivššu vuoruheapmi galgá eanet ovdánit go somahtalaš dikšu, lea ain seamma láivi. Áttardeaddjit oaivvildit ahte dearvvasvuođaeiseválddit fertejit gáibidit eanet buohccivesuin vai sávahahtti rievdan duohtan dahkko.

Pasieanttat ja oapmahaččat mitalit dikšodoaimbajuid birra mat eai doaimma dahje mat leat váilevaččat, ja olbmuid birra geat hedjonit dan botta go vurdet divššu. Dát guoská sihke beaive- ja jándordikšui. Pasieanttat ohcalit lávggat, buoret, ja eanet plánejuvvon ja koordinerejuvvon čuovvoleami. Pasieanttat rávisolbmuid psyhkalaš dearvvašvuođasuddjemis čilgejit ahte olggoščáliheapmi deattuhuvvo sakka jo dan beaivvi go sisačálihuvvojit. Maŋimuš jagi lea fálaldat rievdan jándorfálaldagas beaivefálaldahkii, ja pasieanttat geat dovdet dorvvuhisvuođa dearvvašvuođabálvalusas váldet dán ovdan. Ollu pasieanttat geaidda fállu poliklinihka dikšu, mitalit ahte sii baicce háliidivče ráfi ja seangga oassin fálaldagas.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáttardeaddjit konstaterejit ahte maiddá psyhkalaš dearvvašvuođas leat stuorra erohusat das makkár fálaldagat addojit iešguđetge guovlluin riikkas, sihke spesialistadearvvašvuođabálvalusain ja gielddain. Dearvvašvuođadirektoráhtta lea konstateren ahte okta logi čujuhusein rávisolbmo psykalaš dearvvašvuođasuddjemii hilgojuvvo (2017). Dat mearkaša ahte olbmot geain leat psyhkalaš noadit maiguin fástadoavttir ii nagot sin veahkehit buori vuogi mielde, čujuhuvvojit ruovttuluotta fástadoaktárii, almmá besset deaivvadit spesialisttain.

Doaimmannávccat psyhkalaš dearvvašvuođas ja fágaidrasttideaddji gárrendilledivššus (TSB) eai vástit dárbbuide, nu vásihit pasieanta- ja geavaheddjiidáttardeaddjit. Poliklinihkain ja beaivefálaldagain váilot spesialisttat.

Ahte fálaldagat leat rievdan jándorsajiin beaivedikšui dagahit hástalusaid muhttin pasieanttaide geat váldet oktavuoda áttardeaddjiiguin. Soapmásat eai háliit leat sisačálihuvvon, earát háliidit leat sisačálihuvvon guhkit ja eai mieđa olggoščálihuvvot, soapmásiid mielas čálihuvvot sii olggoš menddo johtilit, dahje háliidit diehtit manne eai sáhte čálihuvvot sisa jándordikšui. Pasieanttat dovdet ahte juohke sajis leat addán sin vuollái. Spesialistadearvvašvuođabálvalusas sáhttet leat buorit ákkat iežaset mearrádusaide, muhto dát eai leat álo gaskkustuvvon doarvái bures pasieanttaide. Go pasieanttaide mitaluvvo ahte eai gávdno heivvolaš dikšuvejolašvuođat, de dát addá dovddu ahte sin leat addán vuollái, ja ahte sis lea láhtten dahje buozalmasvuohta mainna earáin ii hálit leat makkárge dahkamušaid.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáttardeaddjit oaivvildit ahte psyhkalaš dearvvašvuođa fálaldagat gielddain eai leat doarvái bures dovddusin dahkkon, sihke pasieanttaide ja geavaheddjiide ja spesialistadearvvašvuođabálvalussii ja fástadoaktáriidda. Sáhtta leat dáhpedorpmis ahte pasieanttat dahje geavaheaddit gullet, ožžot fálaldaga, doaimmaid ja doaimbajuid mat sáhttet leat mearrideaddji sin eallinárvui ja doaimbamii. Áttardeaddjit ohcalit buoret koordinerejuvvon

bálvalusaid ja eanet kapasitehtta váldit vuostá pasieanttaid ja geavaheddjiid doaibmabijuin mat addet buoret eallinárvvu ja hálddašandovddu.

2018:s plánejuvvui ja almmuhuvvui čielggadanáigodat psyhkalaš dearvvašvuhtii, mii álggahuvvo 2019:s. Leat mánggas geat leat ilus go čielggadanáigodat dál bohtá, muhto leat maiddá soapmásat geat leat eahpádusas. Muhttimat leat fuolastuvvan go váilot dearvvasvuodabargit psyhkalaš dearvvašvuodas. Muhttin guovlluin riikkas leat váttisvuodat oččodit doarvái psykologaid, psykiateriid ja eará spesialisttaid ja fágaolbmuid, mii lea mearrideaddjin sihke fágalaš sisdollui bálvalusas ja kapasitehtas. Lea dehálaš ahte čielggadanáigodaga hálddašeapmi ja duođašteapmi váldá resurssaid ja kapasitehta das mii lea deháleamosin buori pasieantadivššus. Čielggadanáigodagat sáhttet beare leat rámmán dan buori individuálalaš čuovvoleapmái.

Dovddahuvvo ahte leat fuolastuvvan fáldaga ektui man mánát ja nuorat geain leat psyhkalaš váttut ožžot. Váhnemat, nuorat ja bargit bálvalusain ohcalit ahte poliklinihkaid ja jándorossodagaid kapasitehtta buorrána, ja ahte ovttasbargu gaskal gielddaid ja spesialistadearvvašvuodabálvalusa nannejuvvo, vai buoret sáhttet ávkkástallat guhtet guoibmáset kapasitehta ja resurssaid.

Bátndearvvašvuotta lea maid dearvvašvuotta

Váldonjuolggadussan lea ahte rávisolbmot fertejit ieža gokčat iežaset goluid bátnedikšui, muhto bátndearvvasvuodabálvaluslágas lea láhkavuodđu mii dahká vejolažžan spiehkastit das jus leat dihto diagnosat. Gárrenávnassorjjasvuotta ii leat okta dain. Vásáhus leat ahte mángasis geain lea gárrenávnassorjjasvuotta lea heajos bátndearvvašvuotta. Leat mánggas geat eai nagot iežaset bániid dikšut doarvái bures. Mánggas garvet mannamis bátnedoaktára lusa ruhtadili geažil ja sis leat stuorra hástalusat bátndearvvašvuodain dálkasiid ja mánggaid jagiid gárrenmirkogeavaheami geažil. Mii vásihat ahte orrumat ásahusain otnot ja otnot. Pasieanttat geat leat fágaidrasttiedaddji spesialiserejuvvon gárrendilledivššus eai háhppet álggahit bátnedivššu ovdal masset vuoigatvuoda. Dárbbášlaš bátnedikšu berre áittardeddjiid mielas gárvejuvvot, beroškeahhtá lea go sin orrun ásahusas loahpahuvvon.

Olbmui geain lea gárrenávnassorjjasvuotta lea vuoigatvuotta oážžut bátndearvvašvuodabálvalusaid, nu guhká go orrot dearvvašvuodaásahusas dahje ožžot ruovttubuohtedivššu gielddas. Olbmot geain lea gárrenávnassorjjasvuotta sáhtta lága mielde dán oktavuodas rehkenastit guhkilmas buohccin ásahusas. Bátndearvvašvuodabálvaluslága ásahusdoaba fátmasta ásahusaid ja ossodagaid mat gullet fágaidrasttiedaddji spesialiserejuvvon gárrendilledikšui.

Láhkaásahusa mielde mas lea sáhka bátndearvvašvuodabálvalusaid máksimis, lea pasieanttain geat leat dearvvasvuodaásahusain mat ožžot njuolga ruhtadeami almmolaš bušeahtaid bokte vuoigatvuotta nuvtá bátnedikšunbálvalusaide, dainna eavttuin ahte sii galget orrut ásahusat unnimusat golbma mánu.

Go Sturradiggi 2005:s mearridii ahte olbmuid geat leat gielddalaš gárrendilledivššus galggai addot viiddiduvvon fáldat fylkkagielddalaš bátndearvvasvuodabálvalusas, ávžžuhii Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta fylkkagielddaid fátmastit dán olmmošjoavkku bátndearvvašvuodabálvalusláhkii (Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeantta johtučálus I-2/2006 Viiddiduvvon fylkkagielddalaš bátndearvvašvuodafáldat 2006:s). Mánnga fylkkagieldda leat dahkan dán.

Pasieantavásáhus: Dievdu váldá oktavuoda áittardeddjiin go háliida oážžut veahki vai su bátnedikšu man álggahii go lei pasieantan gárrendilledikšoásahusas čađahuvvo. Sutnje lei mearriduvvon golmma

mánu orrun ja go čálihuuvui olggos de heaittihuvvui dikšu mii lei álggahuvvon. Sus eai lean alddis ruđat gerget álggahuvvon divššu. Son čujuhii sihke kosmehtalaš hástalusaide ja bákčasiidda, mat bohte das ahte sus bánít ledje heajos dilis ja son oaivvildii ahte dát dagahii ahte lei váddásat beassat bargui ja bissut gárrenmirkkuid haga. Dievdu čujuhuvvui NAV:i ohcan dihte ruđalaš veahki ja čađahit bártne divššu.

Ođđa diibmu gihtii

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit oaivvildit ahte berre leat gáibáduš ahte pasieanttat geat guđdet konsultašuvnna spesialistadearvvašvuodabálvalusas ja leat geavadis, dihtet goas sis nuppes fas lea konsultašuvdna. Dat addá eanet oadjebasvuoda ja einnostahttivuoda pasientii ja oapmahaččaide. Dat dagaha maiddá álkibun mitalit jus vásihit ahte dikšu botkejuvvo.

Pasieanta- ja geavaheddjiidvuoigatvuodát galget leat mielde sihkkarastit ahte bálvalusat main lea buorre kvaliteahitta galget leat seamma olámuttos buohkaide servodagas, dan bokte ahte pasieanttaide ja geavaheddjiide addot vuoigatvuodát dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas. Dat eaktuda ahte bálvalusaddit dovdet vuoigatvuodaid, praktiserejit daid ja sihkkarastet ahte sin pasieanttat ja geavaheaddjit dovdet daid. Viidásat eaktuda dat ahte gávdno váidalanorgána mii beaktilit lea mielde dagaheamen ahte bálvalusat doaimmahuvvojit lágaid ja láhkaásahusaid mielde. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit vásihit beaivválaččat ahte nu ii leat.

Eanaš pasieanttat vásihit ahte go fástadoavttir lea sin čujuhan, de sii govttolaš áiggis deaivvadit buohcciviesuin vuosttaš háve. Muhto dan maŋŋá sáhtá šaddat guhkes vuordináigi, eai ge oačču dieđuid dan birra ahte goas ja mii galgá dáhpáhuvat. Dát ii atte einnostahttivuoda ja vejolašvuoda plánet, dagaha dorvvuhisvuoda ja soapmásiidda maŋŋonan divššu mii fas mielddisbuktá heajut bohtosiid go dárbbalaš.

Okta ulbmiliin ahte čielggadanáigodagat álggahuvvo lei justa dán garvit, ja sihkkarastit njuovžilat geavada pasieanttaide. Sis geain leat buorit vásáhusat čielggadanáigodagaiguin deattuhit justa dan, ahte lea njuovžilis geavat, ahte lea čielggadeami koordináhtor geainna lea vejolaš oažžut oktavuoda ja joatkevaš diehtujuohkin dan birra mii lea boahhte ášši prográmmas. Ahte sis lea diibmu gieđas go vulget ruoktut maŋŋá sisačáliheami dahje diimmu poliklinihkas.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit oaivvildit ahte pasieanttat iežaset vásáhusaiguin dás čujuhit ovttá suorgái spesialistadearvvašvuodabálvalusas mas lea buoridanmunni. *Ođđa diibmu gihtii-* gáibáduš nannešii pasieanttaid riektesihkarvuoda ja mielddisbuvttášii eanet pasieantasihkkarvuoda.

Áittardeaddjit ohcalit dábálaš olmmošvieru.

Váldo máŋgii oktavuoha áittardedjiiiguin váilevaš ovddasmorraša ja olmmošvieru geažil divššus. Go dearvvašvuodabargit láhttejit fasttit de dat dagaha liigenoađi pasieanttaide, geavaheddjiide ja oapmahaččaide geat jo leat lossa diliin. Dearvvašvuodabálvalusat fertejit dan lassin ahte leat fágalaččat dohkálaččat ja buorit fálaldagat, leat aktiivvalaš oktavuoha dan kvalitehttii man bidjet deaivvademiide olbmuiguin. Heajos pasieantavásáhusat váikkuhit luohhtevasvuhtii bálvalussii, fágabargiide ja vuogádagaide. Buorre ja heivehuvvon diehtujuohkin rivttes áigái, geavaheddjiid váikkuheapmi, dulkageavaheapmi go dasa lea dárbu, dohkkehit oapmahaččaid resursan ja estat gulahallat lea dehálaš buori ja árvvolaš fuolahusas.

Diehtujuohkin pasieanttaide ja geavaheddjiide

Váilevaš dahje heajos diehtujuohkin lea oassin eanaš oktavuodaváldimiin maid áittardeaddjit ožžot. Dát guoská sihke spesialistadearvvašvuodabálvalussii ja gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalussii. Dasa lassin lea váilevašvuoha buori ja ulbmillaš dieđuin sihke dan deaivvadeamis mii dáhpáhuvvá gaskal pasientta/geavaheaddji ja dikšu/dearvvašvuodabargi, muhto maiddá eanet

oppalaččat ahte pasieanttas ja geavaheaddjis váilo máhttu ja diehtu daid fálddagaid birra mat duođas gávdnojit ja maid sii galget vuordit bálvalusain. Mánge gieldda sáddejit gihppagiid poastta mielde iežaset ássiide mas leat dieđut dan birra ahte maid sáhttet gáibidit standárdadásis gielddas, mii guoská teknihkalaš bálvalusaide nu mo muohtaboltun, čáhci ja duolvačáhci. Gielddat berrejit geahččalit seamma vuogi mielde addit dieđuid iežaset ássiide dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid birra.

Geavaheddjiidváikkuheapmi

Pasieanttat ja geavaheaddjit bohtet pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeddjiid lusa ja mitalit ahte sii dovdet ahte dearvvasvuođabargit eai gula eai ge oainne sin, soapmásat čilgejit ahte deaivvadit čeavláivuođain. Pasieanttain ja geavaheddjiin lea lága bokte vuoigatvuohta váikkuhit dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid čađaheapmái. Dearvvašvuođabargiid máhttu váikkuheami birra ja gelbbolašvuohta dan duohtan dahkat sáhtttá šaddat buoret, sihke spesialistadearvvašvuođabálvalusas ja gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusain.

Pasieanttas ja geavaheaddjis lea earret eará vuoigatvuohta váikkuhit go galgá válljejuvvot olámuttos ja dohkálaš bálvalushámiid ja iskkadan- ja dikšunvugiid gaskkas. Váikkuheami hápmi galgá heivehuvvot ovttaskas olbmo gálggaide addit ja oažžut dieđuid. Lea dearvvašvuođabargi ovddasvástádus addit dieđuid pasientii dakkár hámis ahte lea áddehahti, seamma guoská ovddasvástádussii addit realisttalaš gova das maid dearvvasvuođabálvalus sáhtttá fállat.

Oapmahaččat

Pasieanttain ja geavaheddjiid oapmahaččat váldet oktavuođa pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeddjiiguin. Eatnašat váldet oktavuođa earáid ovddas, muhto sis sáhttet leat jearaldagat mat gusket iežaset rollii ja iežaset iešheanalaš vuoigatvuođaide oapmahažžan. Gielddain lea ovddasvástádus fállat oahpahusa ja bagadallama, duddema ja fuolahusbálkká olbmuide geain lea erenoamáš lossa fuolahusdoaimma. (Dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusláhka § 3-6 Gielddaid ovddasvástádus oapmahaččaid hárrái). Áittardeaddjit vásihit ahte oapmahaččain lea váilevaš máhttu dán birra. Áittardeaddjit háleštit oapmahaččaiguin geain lea lossa fuolahusnoađdi, geat leat váiban, ja geain lea unnán oktavuohta gielddain ja eai dieđe makkár vejolašvuođat gávdnojit oažžut veahki. Dearvvašvuođadirektoráhtta lea hábmen našuvnnaš fágalaš bagadeaddji oapmahaččaid birra dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusain. Dán bagadeaddji birra berrešit eanet dearvvašvuođabargit diehtit ja čuovvut.

Dulka

Giella ja giellaáddejupmi lea guovddážiis buori ja dohkálaš pasieantadivššus. Muhttin pasieanttain ii leat dahje lea ráddjejuvvon dárogielagelbbolašvuohta, ja lea dárbu dulkii vai sáhtttá gulahallat. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit dihtet ahte go dulka ii geavahuvvo de lea heajos ruhtadilli dasa ággan. Eará sivat sáhttet leat ahte leat váilevaš rutiinnat dingot dulkka, ahte dulkabálvalus lea váddása duohken ja ahte leat heajos vásáhusat dulkabálvalusain. Dát fuolastahttá sakka ja sáhtttá áitit pasieantasihkarvuođa.

Ain geavahuvvojit mánát ja eará oapmahaččat dulkan bearašlahtuide. Dáhpáhuvvá ahte olbmot geat dáhpedorpmis leat olámuttos ja geat máhttet justa dan giella vižžojuvvojit dilálašvuođaide, almmá sus lea gelbbolašvuohta dahje dohkkeheapmi dulkan. Dá lea bargovuohki mii ii dušše áitte pasieantasihkarvuođa, muhto persovdnasuodjaleami ja pasieantta integritehta ja gutnálašvuođa.

Guhkes áššemeannudanáigi áitá riektesihkkarvuoda ja pasieantasihkkarvuoda.

Dál lea hui guhkes áššemeannudanáigi sihke eanaš fylkkamánniin ja Stáhta dearvvašvuodabearráigeahčus. Dát dagaha ahte lea unnit luohttevašvuotta loahpalaš mearrádussii ja unnida bálvalusbáikkiid oahppanbohtosa áššiin mat gusket kvalitehtii dan veahkis mii lea addon.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit ohcalit stuorát politihkalaš beroštumi sihkkarastit ahte bearráigeahččaneiseválddiin leat doarvái resurssat addit dohkálaš čuovvoleami go vuoigatvuodát dearvvašvuoda- ja fuolahuslágain leat rihkkojuvvon.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeddjiid vásáhusat čájehit ahte gánnáha váidalit. Mánggii rievdadit bálvalusbáikkiid áššemearrádusaid, dábálaš ovdamearka das lea psyhkalaš dearvvašvuodas gos dikšunbáiki mángga áššis rievdata mearrádusa ja fállá bálvalusa mii lei ohccojuvvon almmá ahte ášši sáddejuvvo fylkkamánii meannuduvvot váiddan.

Fylkkamánniin lea maiddá alla rievदानproseanta eará surggiin.

Lea politihkalaš mihttu ahte buohkat galget beassat orrut ruovttus nu guhká go vejolaš. Mii vásihat ahte dát dagaha ahte gáibiduvvo eanet oapmahaččain. Oapmahaččat váldet oktavuoda áittardeddjiiguin ja muitalit sii leat váiban, muhto eai oačču doarvái duddema gielddain. Dalle ávžžuhat mii váidalit. Dearvvašvuodabearráigeahču statistihka čájeha ahte 50 % dain geaid duddenohcan lea hilgojuvvon, rievdaduvvo fylkkamánis.

Leat erohusat man guhkes áššemeannudanáiggit leat ja dábálepmosit lea guhkes vuordináiggit. Dál lea mihttun ahte vuoigatvuodaáššit, namalassii áššit mat leat buhcciidruovttusaji, duddema, dearvvašvuodaveahki spesialistadearvvašvuodabálvalusas birra jna, galget meannuduvvot golmma mánu siste. Vásáhusat ovttaskas áššiin čájehit ahte áššemeannudanáigi dáid áššiin dál sáhtá leat gitta gávccii mánu. Dat áitá pasieantasihkkarvuoda.

Mánggas geat váldet oktavuoda áittardeddjiin muitalit mo leat vásihan beliid dearvvašvuodabálvalusat mat sin mielas leamaš dohkemeahttumat, ja sii háliidit veahki váidalit. Ii leat hárve ahte áittardeddjiid veahki sáhtá dagahit ahte áššit čilget ja ahte vuoigatvuodát ollašuttot formála váiddagiedahallan almmá.

Čoavddus mii lea buoremussan buohkaide. Deháleamos váiddaáššiin lea ahte oahppá daid boasttuvuođain mat leat dahkkon, ahte eará pasieanttat eai galgga dárbbasit vásihit dan seamma ja mánggas dáhttot maid ahte ožžot šallošeami.

Norgga pasieantavahátbuhtadus

Pasieanttaide geat leat vaháguhtton go ledje divššu vuolde, galgá muitaluvvot ahte sii sáhttet sáddet ohcama Norgga pasieantavahátbuhtadussii (NPE) oažžut árvvoštallot jus sis lea vuoigatvuotta oažžut buhtadusa. Eatnašat sáddejit buhtadusohcama ieža, jus lea dárbu de addet áittardeaddjit ráđiid ja bagadallet ohcanproseassa oktavuodas.

Lea dehálaš ahte pasieanttaide addojit rivttes dieđut ja realisttalaš vuordámušat ortnegii. Ii leat nu ahte lea vuoigatvuotta buhtadussii go divššu boađus ii šaddan nu mo vurdojuvvui. Jus pasieanttas leat givssit mat bistet muhttin áiggi dahje lea heajos vásáhus, muhto ii ruđalaš vahát, de ii leat

vuogatvuolta oažžut buhtadusa. NPE ii mávsse buhtadusa “jeđđehussan”, dan sáhttá pasieanttaide leat váttis dohkkehit.

Lea stuorra erohus man bures dearvasvuodabargit dovdet buhtadusortnega, ii leat álo ahte dearvasvuodabargit dihtet makkár eavttut leat oažžut buhtadusa. Dát sáhttá addit pasieanttaide eahperealisttalaš vuordámušaid. Lea hui unohas jus muhttin doavttir lea dadjan ahte dus lea vuogatvuolta oažžut buhtadusa, ja de ii leat riehta.

Eai leat buot buhtadusohccit geat máhttet dárogiela doarvái bures čađahit ášši NPE:s. Lea dehálaš ahte NPE fállá sidjiide dulkka ja gokčá olggosgoluid dárbbášlaš advokáhtaveahkkái vai áššit čuvgejuvvojit nu bures go vejolaš. Dán dáfus ferte NPE leat eanet fállalas.

Lea ain menddo guhkes áššemeannudanáigi sihke NPE:s ja váidalanásahusas Dearvvašvuodaváidda, dát lea liigenoađđin pasieanttaide.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddji 2018 jahkediedáhusa čeahkkáigeassu

Áittardeaddjit galget gozihit pasieanttaid ja geavaheddjiid dárbbuid, beroštumiid ja riektesihkkarvuođa stáhtalaš spesialistadearvvašvuođabálvalusa ja gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid ektui. Áittardeaddjit galget leat mielde buoridit dáid bálvalusaid kvalitehta.

Áittardeddjiid doaimma dovdomearka lea doalahit lávga ja njuolga oktavuoa pasieanttaiguin, geavaheddjiiguin, oapmahaččaiguin ja bálvalusbáikkiin. Áittardeaddjit barget maiddá aktiivvalaččat lasihit álbmoga máhttu pasieanta- ja geavahanvuoigatvuođaid birra. Leat 15 pasieanta- ja geavaheaddjiáittardeaddji riikkas, oktiibuot 80 bargi.

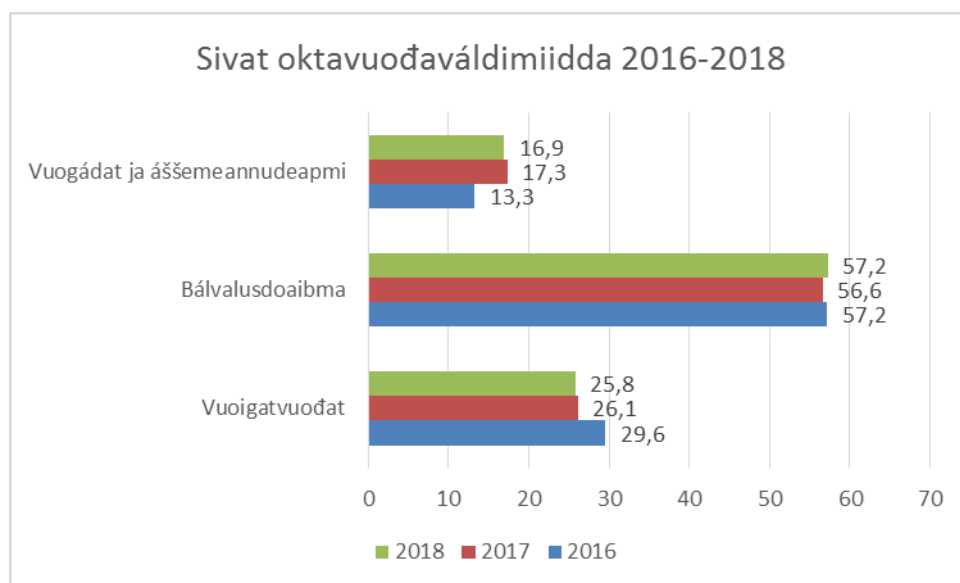
Áittardeaddjit vásihit stabiila lassáneami, ja 2018:s ledje birrasii 15 000 oktavuoa váldima. 2018:s ledje 47 % áššiin bálvalusbáikkiid birra spesialistadearvvašvuođabálvalusas, 31 % ledje čadnon bálvalusbáikkiide gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalussii. 15 % áššiin ledje jearaldagat mat eai lean čadnon dihto bálvalusbáikái, ovdamearkka dihte oppalaš jearaldagat pasieantavuoigatvuođaid birra. 7 % oktavuoa váldimiin ledje áittardeaddji mandáhta olggobealde.

Manne váldui oktavuoha áittardeddjiiguin

Badjel bealli daid áššiin maiguin váldui oktavuoha ledje dan birra ahte lei duhtatmeahttunvuohta mo bálvalus lei dahkkon. Leat ovdamearkkat das ahte leamaš unnán fuolla divššus, jearaldagat boasttudivššus, čujuhusat mat leamaš váilevaččat dahje maŋnonan, váilevaš diehtujuohkin, gulahallan ja giellaváttisvuođat.

26 proseantta oktavuoa váldimiin ledje vuoigatvuođaid birra. Dávjjimus váruhuvvui ahte pasieanta- ja geavaheddjiidvuoigatvuođat leat rihkkojuvvon, ovdamearkka dihte jus ohcan oazžut muhttin bálvalusa lei hilgojuvvon, áigemeeriid rihkkuin, journála oaidnin dahje boasttuvuohta journálas, dahje váilevaš váikkuheapmi ja diehtujuohkin.

17 proseantta oktavuoa váldimiin ledje organisereme ja rutiinnaid birra, moivi ja ájahaddan, ovdamearkka dihte ahte olbmot eai lean olámuttos, etáhtaid ovttasdoaimmama birra, guhkes áššemeannudanáigi dahje váilevaš áššemeannudeapmi.

Válljejuvvon fáttát jahkedieđáhusas

Dárbbášat go mii unnit ja eanet geatnegahtti pasieantavuoigatvuođaid?

Duohtan dahkat pasieantta dearvvašvuođabálvalusa leat ásahuvvon iešguđetlágan ortnegat mat galget sihkkarastit buriid dikšungeavadiid. Sajáiduvvan ortnegat gulahallandoaktáriin, geavatkoordináhtoriiguin, koordináhtoriiguin ja individuálalaš plánaiguin ja geas lea ovddasvástádus guđe ortnegii, jorbodahttet sihke pasieanttaid ja dearvvašvuođabargiid. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit gažadit danne ahte ii go leat áigi ásahit unnit, muhto beaktilat ja geatnegahtti ortnegiid?

Gielddat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa fástadoavtterortnega hárrái.

Gielddat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa sihkkarastin dihte ahte fástadoaktárat čuvvot fástadoavtterláhkaásahusa ja eará gáibádusaid maid dearvvasvuođaeiseválddit gáibidit, oaivvildit áittardeaddjit. Pasieanttat fertejit oažžut kopijja čujuhusas ja fállujuvot oažžut kopijja iskkusvástádusain. Dát dagaha buoret kvalitehta, ahte pasieantasihkkarvuohta nannejuvvo ja ahte pasieanttat leat oadjebasat. Nuorat gaskal 16 ja 18 jagi eai berre dárbbášit máksit iežasoasi fástadoaktárii, sihkkarastin dihte ahte sis lea duohta vejolašvuohta mannat fástadoaktára lusa maiddá dalle go eai hálit mitalit váhnemiidda ja bivdit ruđa dasa.

Eallit olles eallima – maiddá sidjiide geat dárbbášit veahki.

Beaivválaččat váldet vuorrasat ja sin oapmahaččat oktavuoda Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjiiguin. Sii mitalit earret eará ahte leat guhkes vuordinaiggit oažžut buhccidruovttusaji, ruovttubálvalusas leat menddo unnán diimmut ja unnán bargit geain lea gelbbolašvuohta, menddo ollu olbmot geaiguin ferte leat oktavuoha, ahte leat demansabuohccit geat fertejit okto birget stuorra oasi jándoris. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit deattuhit ahte leat ja ain galget leat áittardeaddjin buot ahkejoavkkuide, maiddá "boarrásat" pasieanttaide ja geavaheddjiide, ja atná dan dárbbášlašžan maiddá maŋŋá go ráđđehus lea mearridan ásahit našuvnnalaš vuorrasiidáittardeaddji. Berre čađahuvvot gealbolokten dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid bargiid gaskkas pasieanta- ja geavaheddjiidvuoigatvuođaid birra. Berrejit čađahuvvot doaibmajut buoridan dihte gelbbolašvuođa mo dulkka galgá geavahit, nu ahte dearvvašvuođabálvalusa ovddasvástádus diŋgot dulkka go dasa lea dárbu doahttaluvvo.

Iešstivreveahki — ortnet mii lea boasttu guvlui jođus?

Ortnegis Iešstivrevehkiin (BPA) leat eahpesávahahtti variašuvnnat gielddaid gaskkas, dan dáfus mii guoská mo bálvalus juhkkjuvvo, sihke man viidát ja mo BPA buohtastahtto eará bálvalusain. Áittardeaddjit dihtet ahte muhttin oktavuodain leat geavaheaddit válljen fárret muhttin gildii gos lea buoret fáladat. Ráđđehus lea cealkán ahte BPA-ortnet galgá guorahallot 2019:s. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit eaktudit ahte guorahallama ulbmil ferte leat ollašuhttit ortnega, addit olbmuide geain lea dárbu ollu veahkkái ovttárvosašvuođa ja friddjavuođa, ja ahte ássanbáiki ii galgga leat mearrideaddjin dasa ahte makkár fáladaga ovttaskas olmmoš oažžu. BPA-ortnega ulbmil ferte ollašuhttot beroškeahhtá ássanbáikkis. Evttohus sihkkut ahkemeari mii lea 67 jagi bisuhan dihte BPA, dorjojuvvo.

“Den gylne regel” ferte doahttaluvvot.

Psyhkalaš dearvvašvuohta lea okta dain surggiin mainna eatnašat váldet oktavuoda áittardeddjiiguin.

"Den gylne regel" mii dadjá ahte psyhkalaš dearvvašvuođa ja gárrendilledivššu vuoruheapmi galgá eanet ovdánit go somahtalaš dikšu, lea ain seamma láivi. Áittardeaddjit oaivvildit ahte dearvvasvuoðaeiseválddit fertejit eanet gáibidit buohcciviesuin olahan dihte mihttu ahte psyhkalaš dearvvašvuohta ja gárrendilledikšu galgá eanet ovdánit go somatihkka.

Pasieanttat ja oapmahaččat mitalit dikšodoaibmabijuid birra mat eai doaimma dahje mat leat váilevaččat, ja olbmuid birra geat hedjonit dan botta go vurdet divššu. Dát guoská sihke beaive- ja jándordikšui. Pasieanttat ohcalit lávggat, buoret, ja eanet plánejuvvon ja koordinerejuvvon čuovvoleami. Pasieanttat rávisolbmuid psyhkalaš dearvvašvuoðasuddjemis čilgejit ahte olggosčáliheapmi deattuhuvvo sakka jo dan beavvi go sisačálihuvojit. Manjmuš jagi lea fálaldat rievdan jándorfálaldagas beaivefálaldahkii, ja pasieanttat geat dovdet dorvvuhisvuoða dearvvašvuoðabálvalusas váldet dán ovdan. Ollu pasieanttat geaidda fálo dikšu poliklinihkas, mitalit ahte sii baicce háliidivčče ráfi ja seangga oassin fálaldagas.

Bátndearvvašvuohta lea maid dearvvašvuohta.

Váldonjuolggadussan lea ahte rávisolbmot fertejit ieža gokčat iežaset goluid bátnedikšui, muhto bátndearvvašvuoðabálvaluslágas lea láhkavuodđu mii dahká vejolažžan spiehkastit das jus leat dihto diagnosat. Gárrenávnassorjjasvuohta ii leat okta dain. Vásáhus lea ahte mánggas geain lea gárrenávnassorjjasvuohta lea heajos bátndearvvašvuohta. Leat mánggas geat eai nagot iežaset bániid dikšut doarvái bures. Mánggas garvet mannamis bátnedoaktára lusa ruhtadili geažil ja sis leat stuorra hástalusat bátndearvvašvuoðain dálkasiid ja mánggaid jagiid gárrenmirkogeavaheami geažil. Áittardeaddjit vásihit ahte orrumat ásahusain otnot ja otnot. Pasieanttat geat leat fágaidrasttideaddji spesialiserejuvvon gárrendilledivššus eai háhppet álggahit bátnedivššu ovdal masset vuoigatvuoða. Dárbbalaš bátnedikšu berre áittardeddjiid mielas gárvejuvnot, beroškeahtá lea go sin orrun ásahusas loahpahuovon.

Ođđa diibmu gihitii.

Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit oaivvildit ahte berre leat gáibádus ahte pasieanttat geat guđdet konsultašuvnna spesialistadearvvašvuoðabálvalusas ja leat geavadis, dihtet goas sis nuppes fas lea konsultašuvdna. Dat addá eanet oadjebasvuoða ja einnostahttivuoða pasientii ja oapmahaččaide. Dat dagaha maddá álkibun mitalit jus vásihit ahte dikšu botkejuvvo.

Áittardeaddjit ohcalit dábálaš olmmošvieru.

Váldo mángii oktavuoha áittardeddjiiguin áššiiguin mat leat dábálaš ovddasmorraša ja olmmošvieru birra. Go dearvvašvuoðabargit láhtejit fasttit de dat dagaha liigenoadi pasieanttaide, geavaheddjiide ja oapmahaččaide geat jo leat lossa diliin. Dearvvašvuoðabálvalusat fertejit dan lassin ahte leat fágalaččat dohkálaččat ja buorit fálaldagat, leat aktiivvalaš oktavuoha dan kvalitehttii man bidjet deaivvadeamiide olbmuiiguin. Heajos pasieantavásáhusat váikkuhit luohhtevašvuhtii bálvalussii, fágabargiide ja vuogádagaide. Buorre ja heivehuvvon diehtujuohkin rivttes áigái, geavaheddjiid váikkuheapmi, dulkageavaheapmi go dasa lea dárbu, dohkkehit oapmahaččaid resursan ja astat gulahallat lea dehálaš buori ja árvvolaš fuolahusas.

Guhkes áššemeannudanáigi áitá riektesihkkarvuoda ja pasieantasihkkarvuoda.

Dál lea hui guhkes áššemeannudanáigi sihke eanaš fylkkamánniin ja Stáhta dearvvašvuodabearráigeahčus. Dát dagaha ahte lea unnit luohitevašvuhta loahpalaš mearrádussii ja unnida bálvalusbáikkiid oahppanbohtosa áššiin mat gusket kvalitehtii dan veahkis mii lea addon. Pasieanta- ja geavaheddjiidáittardeaddjit ohcalit stuorát politihkalaš beroštumi sihkkarastit ahte bearráigeahččaneiseválddiin leat doarvái resurssat addit dohkálaš čuovvoleami go vuoigatvuodát dearvvašvuoda- ja fuolahuslágain leat rihkkojuvvon.